

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De invloed van technologie op de allernieuwste boekgeschiedenis: Review

Praal, F.

Citation

Praal, F. (2023). De invloed van technologie op de allernieuwste
boekgeschiedenis: Review. *Jaarboek Voor Nederlandse Boekgeschiedenis*,
30, 115-125. doi:10.5117/JNB2023.006.PRAA

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3719593>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Fleur Praal

*De invloed van technologie op de allernieuwste
boekgeschiedenis: Review*

Ruud Hisgen & Adriaan van der Weel, *De lezende mens: De betekenis van het boek voor ons bestaan*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas|Contact, 2022, pp. 350. ISBN 9789045045986.

John B. Thompson, *Book Wars: The Digital Revolution in Publishing*, Cambridge: Polity, 2021, pp. 512. ISBN 9781509546787.

Recent verschenen twee werken die, elk op hun eigen manier, de boekgeschiedenis continueren naar de digitaliserende laat-twintigste, en zelfs eenentwintigste eeuw: John B. Thompsons *Book Wars: The Digital Revolution in Publishing* en *De lezende mens: De betekenis van het boek voor ons bestaan* van Ruud Hisgen en Adriaan van der Weel. Deze werken vestigen de aandacht op de rol van technologie in de boekcultuur. Het boek is al eeuwenlang een stabiel vehikel voor tekst. Toch blijft het medium continu in transformatie: uitvindingen en technologische innovaties, sociale en culturele lees- en schrijfpraktijken, economie en politiek zorgen incrementeel voor licht verschillende iteraties. We bestuderen verluchte handschriften, zorgvuldig bewaarde incunabula, beduimelde schoolboekjes en massa-paperbacks en herkennen die vanuit ons huidige perspectief allemaal als boek; elke manifestatie van het boek is een momentopname, die qua inhoud, productie, en leespubliek de context weerspiegelt waarin deze is ontstaan. We accepteren ook dat de transformatie van het boek geleidelijk gaat: het handschrift had bijvoorbeeld nog een lang leven in de eeuwen waarin het gedrukte boek tot volle wasdom kwam.¹ Nu het boek transformeert met behulp van digitale technologie, zouden we ernaar moeten streven ook productie, distributie en consumptie van deze nieuwe boekvormen in de doorlopende boekgeschiedenis te plaatsen. *Book Wars* en *De lezende mens* doen dit beide.

1 Hierover verscheen recent een interessant publieksboek: Ross King, *The Bookseller of Florence: Vespasiano da Bisticci and the Manuscripts that Illuminated the Renaissance*. London: Chatto & Windus, 2021.

De hier besproken titels zijn zeer verschillend van aard. *Book Wars* wordt weliswaar in de flaptekst geprezen als verplichte kost voor iedereen met algemene interesse in het boek, maar is met zijn lijvige omvang, droge opmaak en uitgebreide voetnoten een heel serieuze monografie, zij het een met veel sappige anekdotes. *De lezende mens* is een betogend en activerend publieksboek, met een opvallend omslag en een typografisch aantrekkelijk vormgegeven binnenwerk. De onderwerpen en benaderingen van de analyses lopen ook uiteen; beide boeken verdienen daarom een afzonderlijke bespreking. Toch wil ik de lezer uitnodigen om deze boeken in samenspel te bezien, door te tonen in hoeverre zij een onderliggend denkraam delen, dat bovendien een conceptueel perspectief op het thema technologie en transformatie biedt.

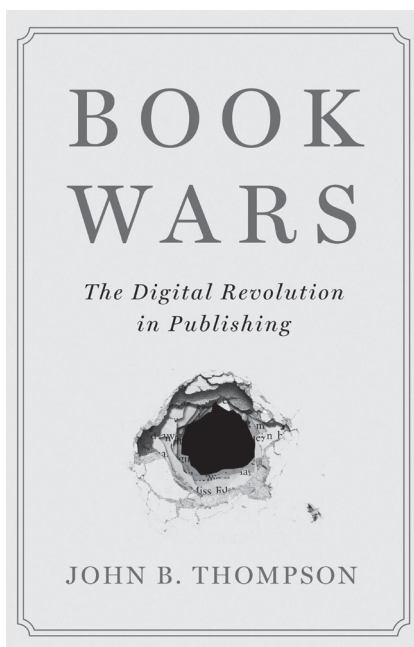
Gegeven het feit dat de auteurs inmiddels veteranen mogen worden genoemd, is het niet verwonderlijk dat ze hun conceptuele perspectieven al in eerdere werken benoemen of uitwerken.² Kort samengevat stoelen beide analyses van transformaties in onze boekenwereld op een tamelijk deterministisch model: technologie, zoals die voortkomt uit grote uitvindingen of kleine innovaties, bezit allerlei eigenschappen, en deze bieden intrinsiek specifieke gebruiksmogelijkheden, ook wel 'affordances' genoemd.³ De drukpers, bijvoorbeeld, bood ten opzichte van kopiisten de eigenschap dat ze identieke exemplaren van een werk kon produceren; deze bieden de mogelijkheid tot het simultaan lezen van en, op termijn, verwijzen naar dezelfde brontekst. Soms is een dergelijke eigenschap de reden waarom een technologie bewust wordt ontwikkeld en toegepast. Maar naast die doelmatige toepassing vloeien er ook allerlei onbedoelde effecten uit een nieuwe technologie voort, die indirecter, maar evenzeer samenhangen met de eigenschappen ervan. Zulke consequenties kunnen positief of negatief uitpakken, maar ze worden volgens de auteurs pas op de langere termijn opgemerkt, omdat ze minder zichtbaar zijn dan de directe verbeteringen die een nieuwe technologie biedt. Transformaties voltrekken zich dus geleidelijk en stuurloos, ook al hebben we de neiging om er teleologisch achteraf een richting in te zien.

2 Zie met name: John B. Thompson, *Merchants of Culture: The Publishing Business in the Twenty-First Century*. Cambridge: Polity, 2010; Adriaan van der Weel, *Changing Our Textual Minds: Towards a Digital Order of Knowledge*. Manchester: Manchester University Press, 2011.

3 Deze term wordt op deze manier gedefinieerd in: Don Norman, *The Design of Everyday Things: revised and expanded edition*. New York: Basic Books, 1988, 2021.

Met dank aan de uitgevers

De lezende mens is het boek niet de baas

Hisgen en Van der Weel stellen, meteen in hun inleiding, dat het algemene belang van lezen in onze maatschappij eigenlijk ook zo'n onbedoeld, en daarmee onderschat of zelfs ongezien gevolg is van de boektechnologie: '[de stelling is] dat we ons er onvoldoende rekenschap van geven hoe belangrijk lezen is voor ons denken, en daarmee voor ons eigen welzijn en dat van de samenleving.'⁴ In *De lezende mens* maken zij het onzichtbare zichtbaar, door het lezen enerzijds te verbinden aan het boek, en anderzijds aan het denken zelf. Lezen, denken en het gedrukte boek zijn onlosmakelijk, zij het gewoonlijk ongezien, verbonden, betogen de auteurs. De digitale teksttechnologie bedreigt, zonder dat dit ooit de bedoeling was, die bestaande verbindingen omdat ze andere eigenschappen heeft die andere gebruiksmogelijkheden genereren. Digitalisering brengt daarmee mogelijk ontlezing en ongewenste veranderingen in ons denken, redeneren Hisgen en Van der Weel. De schadelijke gevolgen

4 Ruud Hisgen, Adriaan van der Weel, *De lezende mens: De betekenis van het boek voor ons bestaan*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas|Contact, 2022, 16.

hiervan moeten we volgens hen het hoofd bieden: 'Onze hachelijke situatie begrijpen en vervolgens het onheil afwenden: vandaar dit boek.'⁵

Het betoog in *De lezende mens* begint bij het allereerste begin: het eerste hoofdstuk vestigt de aandacht op de eigenschappen en affordances van geschreven taal, ten opzichte van de gesproken voorloper, en beschrijft hoe de uitvinding van deze 'denktechnologie' het individu en de maatschappij verandert.⁶ Het tweede hoofdstuk zoomt in op het leesproces zelf: van het mechanische decoderen van verschillende soorten symbolen die in 'lettersleuven' in het brein landen,⁷ tot het interpreteren van paratext en *mise-en-page* in voor ons herkenbare tekstvormen. Uiteindelijk worden al die processen onderbewust geautomatiseerd en ontwikkelt een lezer voldoende 'cognitief geduld' om een uitgestelde beloning te kunnen ontvangen, bijvoorbeeld het slot van een roman, of de conclusie van een betoog. Zo vormt het lezen mede verbeelding en empathie, evenals analytische en kritische vermogens.

Om die analytische en kritische vermogens is het de auteurs vooral te doen, zo blijkt. Die vermogens worden gevormd door, en aangewend tijdens het zogenoemde 'diep lezen', een term die in de loop van het boek een cruciale functie zal vervullen. Diep lezen is geen wetenschappelijk concept, zeggen de auteurs, en ze vinden het ook niet nodig om over een precieze definitie te steggelen.⁸ In een ruime bladzijde beschrijven ze het fenomeen, waarbij de lezer een tekst grondig uitkamt in een poging alle diepere betekenis te begrijpen. In zijn grondigheid staat deze leesstrategie haaks op vluchtig 'bladeren', en in de rationaliteit van het proces in contrast met het 'geabsorbeerd lezen', bijvoorbeeld van een meeslepende roman.⁹

In de volgende hoofdstukken blijkt hoe het diep lezen is voortgekomen uit onze boekcultuur, en ook hoe het onze cultuur is gaan dienen. Hoofdstuk 3, 'Een boekcultuur ontstaat', beschrijft de bedoelde en onbedoelde gevolgen, op de korte en lange termijn, van de technologieën van het boek: zo bracht de 'externaliteit', of materialisering, van tekst niet alleen nieuwe ideeën over de vergankelijkheid van tekstdragers, maar ook eigendomskwesties; de inherente lineariteit van geschreven of gedrukte tekst inspireert tot nieuwe manieren van lezen en redeneren. In sneltreinvaart vliegt het betoog eerst door de wereld

5 Idem, 17.

6 Idem, 89.

7 Idem, 54-56.

8 Idem, 32. Zie voor een nadere beschouwing en definitie: Maryanne Wolf, *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. New York: HarperCollins, 2018.

9 Zie voor een definitie van de andere twee leesstrategieën: Hisgen, Van der Weel, *De lezende mens*, 34-35.

van het handgeschreven woord—van het cuneiform via Plato's *Phaedra* tot de codices van de kerkvaders—naar Gutenbergs uitvinding. De eigenschappen van het gedrukte boek, en de effecten ervan op de Reformatie en Verlichting zijn voor de boekhistoricus door decennia aan wetenschappelijk discours misschien al ruimschoots bekende kost. Toch slaagt het vogelvluchtperspectief op technologieën, hun directe gevolgen en langetermijneffecten erin de aandacht te vestigen op het gewicht van die ontwikkelingen: alle pijlers onder onze maatschappij, zoals onderwijs, recht, en wetenschap, zijn, zo betogen de auteurs, ontstaan in, en door, de Orde van het Boek—de samenleving waarin het lezen een noodzakelijke voorwaarde voor het functioneren ervan geworden is.¹⁰

Hoofdstuk 5 en 6 maken op eenzelfde manier het onzichtbare zichtbaar: in een reflectie op de wenselijkheid van universele geletterdheid in de negentiende en twintigste eeuw komt eens te meer naar voren hoezeer het ontstaan ervan eigenlijk een samenloop van omstandigheden is geweest. De lezende mens ontstond in een systeem dat gebaseerd was op lezen en boeken; als boeken verdwijnen, staat die mens onder druk. Met een korte zijsprong naar de opkomst van fotografie, radio en televisie richt dit hoofdstuk zich vooral op de komst van het digitale medium in een inmiddels bekend stramien. Eerst bespreken Hisgen en Van der Weel de inherente eigenschappen van de technologie: tekst als 'enen en nullen', makkelijk te vermenigvuldigen in een netwerk met links. Deze eigenschappen nodigen uit tot specifiek gebruik, zoals het lezen van schermen, of het vertrouwen dat de lezer kennis in een netwerk 'just-in-time' kan oproepen via Google, in plaats van 'just-in-case' een gedrukte encyclopedie te moeten bezitten. Dit gebruik leidt tot onbedoelde gevolgen, zoals een dalende motivatie om diep en lang te lezen: de leescrisis. In het Coda worden de gevolgen van de oprukkende digitale cultuur nog eens tegenover de verworvenheden van de Orde van het Boek geplaatst, maar niet voordat de lezer een serie van vijftien aanbevelingen krijgt om zelf die leescrisis te lijf te gaan.¹¹

Het middelste, vierde hoofdstuk, 'Diep denken is diep lezen'—overigens in de koptekst kruislings, maar ook passend getiteld 'Diep lezen is diep denken'—vervult een curieuze functie. In plaats van in te gaan op de definiërende eigenschappen van het fenomeen diep lezen, zoals eerder leek te zijn aangekondigd, benaderen Hisgen en Van der Weel het met voorbeelden uit de literatuur- en leesgeschiedenis. Schopenhauer gaf Spinoza een 'diepleesbeurt'; de fictieve

¹⁰ Idem, 135-138.

¹¹ Zoals: '2. Sluit je aan bij een lees- of boekenclub', of '13. Begin met een korte tekst: gedichten en songteksten'. Hoewel optimistisch is deze oproep ook wat opmerkelijk—de lezer heeft immers bij het bereiken ervan al 240 pagina's lang laten zien hoe toegewijd en kundig die is! Idem, hoofdstuk 7, 241-286.

dr. Copeland moest moeite doen om diep te leren lezen; en het kan ook met andere teksten dan boeken, zoals het Plakkaat van Verlatinghe of een tweet van Thierry Baudet. Montaignes *Essais*, Shakespeares *Hamlet*, *Anna Karenina* en *Het schaap Veronica* passeren ook de revue. Het hoofdstuk functioneert als een scharnierpunt, chronologisch geplaatst tussen de opbouw en aftakeling van de Orde van het Boek; en als een exercitie in het aandachtig bestuderen van de samenhang van al deze teksten die het belang van het diep lezen in een soort Droste-effect onderstreept.

Hisgen en Van der Weel leveren in *De lezende mens* een krachtig, essayistisch betoog rond de rode draad van het belang van het lezen, dat ze—in de hoofdttekst plus de talrijke kaderteksten in schreefloze, grijze letter—doorspekken met voorbeelden, citaten, metaforen en anekdotes uit ruim twee millennia boekcultuur. Die virtuositeit is een esthetische keuze en daagt de lezer uit, maar de herhaling van de boodschap verontrust ook enigszins. Dit geldt des te meer omdat de auteurs stellen dat de mens zo weinig greep op technologie heeft, dat onbedoelde negatieve effecten meestal zelfs de bedoelde positieve effecten overschaduwden: '[o]ndanks dat we er zelf de uitvinders van zijn, is onze macht over technologie een illusie'.¹²

Digitale technologie op oorlogspad

John B. Thompson gaat zo ver niet, maar ook hij stelt dat de implementatie van technologie eigenlijk pas het startsein van oncontroleerbare verandering is. De wezenlijke transformaties worden volgens hem aangejaagd in de maatschappelijke en culturele contexten waarin technologieën landen, en door de manieren waarop er dan over deze technologieën gedacht, en met ze gemarchandeerd wordt:

The messiness of the social world is not a distraction from technology's path but it is the path itself, for it is the interaction between the affordances of the technologies (...) and the messiness of the social world that determines what impact new technologies will have and the extent to which, if at all, they will disrupt existing institutions and practices.¹³

¹² Idem, 16.

¹³ John B. Thompson, *Book Wars: The Digital Revolution in Publishing*. Cambridge: Polity, 2021, viii.

In zijn op Bourdieu gebaseerde conceptuele kader, dat Thompson overigens nog het meest expliciet beschrijft in het voorwoord en de tweede appendix, schetst hij een arena van het boek, waarin technologie één van de factoren is die spelers—onder wie auteurs, uitgevers, handelaars, lezers—‘kapitaal’, ofwel macht, kunnen opleveren.¹⁴ Technologische ontwikkelingen zetten de verhoudingen in het veld op scherp, maar bieden ook ruimte voor nieuwe spelers en samenwerkingen. *Book Wars* beziet specifiek het speelveld van het Anglo-Amerikaanse algemene boek sinds de opmars van digitale technologie.¹⁵

De herschikking van traditionele spelers en de tumultueuze entree van nieuwe spelers zijn volgens Thompson de grootste veranderingen in het veld sinds online technologie ten tonele kwam. *Book Wars* bespreekt talloze partijen—traditionele uitgeverijen en nieuwe start-ups, producenten van papieren boeken en platformen voor digitale publicaties. Twee tech-reuzen krijgen bijzondere aandacht als nieuwe spelers: Google, dat met het Library Project (nu bekend als GoogleBooks) vanaf 2004 auteursrechtelijk beschermde content online wilde vrijgeven met allerlei rechtszaken tot gevolg; en Amazon, dat het boekenvak ondermijnt met bodemprijzen en (data)monopolies. Deze twee bedrijven, concludeert Thompson, zijn tegenstanders van het boekenvak—vandaar de titel *Book Wars*.

Zijn visie baseert Thompson op honderden interviews met allerlei belanghebbenden, werkzaam bij uitgevers, start-ups of andere nieuwe initiatieven, en bij Amazon en Google. Deze etnografische methode vult hij aan met een analyse van kwantitatieve bronnen, zoals verkoopdata en andere Amerikaanse, Engelse en internationale marktstatistieken. Dit resulteert in een zeer gedetailleerde analyse van de allernieuwste boekgeschiedenis: die van de eenentwintigste eeuw—methodologisch gezien historisch, maar eigenlijk *in medias res*, zegt Thompson. Die geschiedenis die hij presenteert is een Anglo-Amerikaanse, maar door het internationale karakter van veel online platformen—en de in ons land oprukkende Engelstaligheid, ook in het boekenvak—is die vanuit de Nederlandse context absoluut herkenbaar.¹⁶

De inleiding van *Book Wars* biedt eerst een chronologische aanloop, met een korte uitleg bij enkele twintigste-eeuwse ontwikkelingen die het

14 Idem, viii-ix en 495-497.

15 Met ‘Anglo-Amerikaans’ bedoelt Thompson: ‘English-language trade publishing that is based in the US and the UK, and for various reasons the publishing industries in the US and UK have long had a dominant role in the international field of English-language trade publishing’. Idem, xi.

16 Zie hierover de marktanalyses van KVB Boekwerk, bijvoorbeeld: *Consumentenonderzoek: Aanbod grootste reden voor anderstalig lezen*, 26 september 2022. Geraadpleegd 8 maart 2023, <https://kvbboekwerk.nl/consumentenonderzoek/aanbod-grootste-reden-voor-anderstalig-lezen>.

Anglo-Amerikaanse speelveld vormden.¹⁷ Als een ‘proefrit’ voor het model beschrijft Thompson daarna bondig hoe digitale druktechnieken (short-run digital printing en print-on-demand, om precies te zijn) vrij snel de verdienmodellen van uitgeverijen hebben beïnvloed.¹⁸ Min of meer tegelijkertijd, rond de eeuwwisseling, verscheen ook het e-boek, waarvan men vreesde, of hoopte, dat dit het einde zou inluiden van het papieren boek. Die directe disruptie bleef uit, zo verklapt Thompson in een cliffhanger aan het eind van de inleiding. In de drie daaropvolgende hoofdstukken licht hij de ‘haperende opkomst’ van het e-boek toe aan de hand van de eigenschappen ervan.¹⁹ Als simpele digitale replica van een gedrukte tekst (een ‘vanilla ebook’) biedt het weinig voordelen; pas wanneer de eigenschappen en affordances van het digitale medium benut worden, heeft het een kans van slagen.²⁰

Na deze eerste drie hoofdstukken over de experimenten met e-boeken volgt een hoofdstuk over Googles Library Project; dat is vanwege de nadruk op de Amerikaanse rechtszaken voor de internationale lezer niet het prettigst leesbaar. Het middendeel van het boek richt zich op de opkomst van Amazon. Als verkoopkanaal voor papieren boeken, daarna als distributieplatform voor e-boeken, als landingsplaats voor doe-het-zelf-uitgaves, en bovendien als datagigant met ongeëvenaarde kennis over de lezer en boekenkoper speelt deze tech-reus handig in op de eigenschappen van het digitale medium. Het strategische voordeel dat in die monopoliepositie voor Amazon is ontstaan, beschouwt Thompson als een onbedoeld en onwelkom gevolg van de digitalisering. Hoewel hij ook veel andere start-ups beschrijft die een eigenschap van het digitale medium wilden uitventen, plaatst hij die niet in het vijandelijke kamp—misschien omdat zij een gemeenschappelijke tegenstander concurreren? Richting het eind van *Book Wars* volgen nog enkele thematische hoofdstukken over streamingsdiensten en andere verdienmodellen, actieve lezers en amateurschrijvers, sociale media, audioboeken, en allerlei spelers die in die bewegingen actief zijn, maar ook hier is de analyse aanmerkelijk milder van toon.

17 Thompson noemt conglomeraatvorming in de uitgeverij en boekhandel, en de opkomst van zeer competitieve literair agenten, die steeds grotere voorschotten bedongen voor de auteurs die ze representeerden; *Book Wars*, 6-9. Fusies en overnames van uitgeverijen zijn er ook in Nederland veel geweest, maar desalniettemin ondervond ons land deze drie ontwikkelingen in mindere mate—wellicht mede dankzij de hier geldende Wet op de vaste boekenprijs.

18 Thompson, *Book Wars*, 13-15.

19 Idem, resp. ‘The Faltering Rise of the Ebook’, 20-67; ‘Re-inventing the Book’, 68-102; ‘The Backlist Wars’, 103-121.

20 Idem, 68. De term ‘vanilla ebook’ leent Thompson, zo meldt hij, van: Angus Phillips, *Turning the Page: The Evolution of the Book*. Abingdon: Routledge, 2014.

Samen etaleren deze elf hoofdstukken een ongelooflijk gedetailleerde parade aan personen bij bedrijven die technieken toepasten in producten en diensten op de steeds veranderende boekenmarkt. Voor de lezer kan deze overvloed aan beschrijvingen wel een complicerende factor zijn in het onderscheiden van de diverse protagonisten, te meer omdat Thompson ze typisch alleen met hun, al dan niet echte, voornaam aanduidt—de zoveelste Mark, Max, Andy en Sam, werkend bij Scribd, Blurb of Lulu doet soms duizelen. Toch is dit detailniveau absoluut de kracht van Thompsons methode, en het resultaat van opmerkzaamheid en inzicht verkregen uit inmiddels decennia aan ervaring. *Book Wars* biedt een rijk beeld van het samenspel tussen technologie en boekenwereld, en het boek nodigt uit om de analyse op specifieke onderdelen door te trekken naar de ontwikkelingen in de nieuwste boekgeschiedenis in Nederland.

Over de grens van het boek

Het lange laatste hoofdstuk van *Book Wars*, ‘Old Media, New Media’, en de daaropvolgende korte conclusie bieden een overstijgend perspectief, dat zich minder richt op de wetenswaardigheden uit de eenentwintigste eeuw en meer reflecteert op de positie van auteurs, uitgevers, boekverkopers en lezers in de digitaliserende wereld. In dit licht noemt ook Thompson diep lezen, als een vorm van onthaasting die de lezer bewust opzoekt:

For most people, reading a book is not a fast activity; you have to set aside time to immerse yourself in a text and stick with it for many hours—in all likelihood many days. To choose to read a book is to make a substantial time commitment; it is deciding to invest a significant amount of time in a particular activity that will require sustained concentration and attention (...).²¹

Deze visie resoneert duidelijk met het pleidooi van Hisgen en Van der Weel.

Toch komt ook een belangrijk verschil in perspectief naar voren. Voor Thompson kan een boek allerlei vormen aannemen, omdat hij het speelveld rondom het boek in principe oneindig kan en wil uitbreiden. Ook bijvoorbeeld audioproducten en fanfictieplatforms kunnen als speler bij het boekenvak betrokken raken, en Thompson acht het legitiem hen dan ook onder de loep te nemen. Voor Hisgen en Van der Weel, daarentegen, lijkt het boek duidelijker

21 Thompson, *Book Wars*, 472.

begrensd: zelfs het substraat waarop gelezen wordt maakt uit, in hun definitie.²² Zij schetsen een zwart/wit-tegenstelling tussen het boek en het digitale medium, maar laten hierin nauwelijks ruimte voor hybride producten als e-boeken en e-readers: digitale bestanden en apparaten, die toch ook enkele eigenschappen en affordances delen met het papieren boek.

In de beschouwing van audioboeken, tenslotte, blijkt een vergelijkbare divergentie. Hisgen en Van der Weel schrijven dat luisterboeken weliswaar kunnen helpen om tot lezen aan te zetten, maar vanwege de mindere vereiste cognitieve inspanning vooral furore maken ten koste van gedrukte boeken: '[I] ezen met je oren is natuurlijk geen "echt lezen" en kan daardoor niet leiden tot "diep lezen".'²³ Thompson daarentegen constateert de opkomst van het fenomeen, reconstrueert daarna met behulp van cijfers en achtergrondinformatie wat waardeketens en verdienmodellen, en duidt het dan als een gevolg van de voortschrijdende opmars van audio in wat voorheen exclusief een tekstcultuur was.²⁴ Thompson stelt:

Regardless of what happens to audiobooks in terms of sales, they have already achieved something remarkable in terms of the broader culture of the book: they have provided a unique, flexible and inexpensive way of incorporating the book—the epitome of print culture—into the audio-visual culture of the digital age.²⁵

Zo plaatst hij audioboeken zonder aarzeling niet naast of tegenover, maar in de traditionele boekenwereld, omdat (ook) uitgevers ze maken en distribueren, en lezers ze beluisteren.

Dit perspectief past hij nog breder toe. Hoewel hij in zijn analyse zo ver in de geschiedenis niet teruggaat, moedigt Thompson de lezer vanaf het begin al aan om zelfs het artefact 'boek' als een samenloop van technische en sociale factoren te beschouwen:

The fact that, for more than 500 years, we have come to associate the book with a physical object made with ink, paper, and glue, is in itself, a historical contingency, not a necessary feature of the book as such. The print-on-paper book is a material medium in which a specific kind of symbolic content—a

22 Hun 'tweede stelling': Hisgen, Van der Weel, *De lezende mens*, 16.

23 Idem, 263.

24 Thompson, *Book Wars*, m.n. 356-361. De analyse bestrijkt heel h.10, 'The New Orality', 349-392.

25 Idem, 391.

story, for example—can be realized or embedded. But there were other media in the past (such as clay tablets and papyrus) and there could be other media in the future.²⁶

Het herzien van onze definitie van een boek—of eigenlijk misschien wel de nog voorliggende stap om te erkennen dat we überhaupt niet zo goed met een dergelijke definitie kunnen komen—is op zichzelf al een gevolg van digitalisering. Pas nu we 'los' komen van het archetype van het gedrukte boek, zien we in retrospect hoe dit archetype eigenlijk het resultaat was van onze tunnelvisie als lezers uit de Orde van het Boek, en in hoeverre we impliciet aannames doen over eigenschappen van het boek (met een lange lineaire tekst, door uitgevers gemaakt, op papier te consumeren) die eigenlijk niet universeel meer geldig zijn.²⁷

Het boek heeft dus een eigen autoriteit ontwikkeld, voorbij alleen maar de optekening van het woord, als een artefact met een taal van affordances en een symboliek van zichzelf. Hisgen en Van der Weel verbinden deze autoriteit ook aan onze leesattitude ten opzichte van het boek. Lezers kennen nog altijd veel meer zeggenschap en waarde toe aan inkt op papier dan aan pixels op een scherm; het beleefde verschil is groter bij jongere lezers dan bij ouderen, en neemt bovendien toe.²⁸ Dit biedt misschien hoop voor de verdediging van onze boekcultuur waartoe *De lezende mens* oproept. Hisgen en Van der Weel onderstrepen herhaaldelijk ons eeuwenlange lezer-zijn in een strijdlustig appèl om onze greep op het lezen niet te laten verslappen, mede omdat we niet weten wat er nog meer verdwijnt als we het laten wegglijpen. De oorlogstaal van Thompson benadrukt eigenlijk het bekende samenspel van continuïteit en verandering in de doorlopende boekgeschiedenis. Spelers in het veld nemen steeds kleine, logische vervolgstapjes—tot ze zich in de loopgraven bevinden tegenover een tech-reus waar ze niet meer zonder kunnen, en de decennialange stroom aan technologische innovatie in retrospect tot transformatie blijkt te hebben geleid.

26 Idem, 10-11.

27 Miha Kovac, Angus Phillips [e.a.], 'What is a Book?', in: *Publishing Research Quarterly* 35 (2019), 313-326: 316.

28 Hisgen, Van der Weel, *De lezende mens*, 227-228.